

Camilo Robertini, *Quando la Fiat parlava argentino. Una fabbrica italiana e i suoi operai nella Buenos Aires dei militari (1964-1980)*. Firenze, Le Monnier, 2019, 280 págs., ISBN 978-8800749930

ANTONIO MÍGUEZ MACHO

Universidade de Santiago de Compostela

antonio.miguez@usc.es

<https://orcid.org/0000-0001-7978-7659>

A historia oral foi durante demasiado tempo a gran promesa de renovación dos estudos históricos sobre o tempo presente, que con todo non acababa de dar os seus froitos. Popularizado o uso da fonte oral nos ambientes extra-académicos na década de 1960 e 1970, por fin, ben entrada a década de 1980 fíxose notar a súa presenza nas universidades. Ata o día de hoxe aínda é frecuente escoitar nas aulas (teóricas) sobre fontes e metodoloxía da historia, a repetida idea de que debemos “normalizar” o uso das fontes orais, pois non deixan de ser unhas “fontes como outras calquera”. Algo que non deixa de soar ao retroso que aplican aqueles que non queren resultar demasiado antigos fronte a todo o que lles é descoñecido e alleo. Á hora da verdade, o uso da fonte oral “como outra calquera” enténdese como un complemento secundario e case sempre sen un valor fundamental no desenvolvemento dos traballos de investigación histórica. O certo é que a historia oral tamén se viu condicionada pola propia actitude “anti-sistema” de quen a abrazou con maior entusiasmo. Son aqueles e aquelas que se negaron a aceptar ser “netos de Allan Nevins”, facendo referencia ao rexeitamento da entrevista oral enfocada en exclusiva a gravar ás personalidades do seu tempo. Nestes perfís de historia militante, quen practica a historia oral asume un posicionamento historiográfico determinado, anti-académico e rupturista. É contradictorio desde esta perspectiva empregar a historia oral, que é o instrumento daqueles que carecen de voz e é preciso reivindicar -os oprimidos-, para dar conta da historia dos opresores ou daqueles cun comportamento que dista moito de ser exemplar.

Todos estes condicionantes converten ao traballo de Camilo Robertini en algo realmente novo, refrescante e estimulante. O lector achará por encima de todo un estudo de historia oral, non tanto unha obra que emprega fontes orais, senón realmente un estudo de historia oral. As estadas metodolóxicas da análise constrúese coa estrutura de ao redor de corenta entrevistas realizadas en profundidade, todas elas con testemuños identificados e singulares, pero harmoniosamente entrelazados. Falan fundamentalmente os traballadores da fábrica de Fiat inaugurada en 1964 no Palomar, zona oeste, xa en provincia de Buenos Aires. A Fiat Concord foi un emprendemento industrial que representa á vez un proxecto ideal de relacións entre traballadores e empresa, un microcosmos de relacións sociais e convivencia, e tamén un submundo de sometemento e violencia. E a través dos

testemuños, Robertini realiza tamén un exercicio real de historia da experiencia obreira, que non é o mesmo que a historia de determinados sectores mobilizados ou líderes do movemento obreiro. A historia da experiencia obreira, na liña do que E. P. Thompson ensinounos a moitos, é a historia das multitudes. De todos e de cada un de nós en definitiva. Non se empregan só fontes orais, pois existe tamén un notable despregamento de documentación de arquivo, fondos documentais tanto situados en Italia na central de Fiat, como na propia Arxentina. E ademais se fai uso de maneira moi destacada da fonte hemerográfica, o que permite reconstruír con moita intelixencia a imaxe idealizada do obreiro *concordini* - que así lle dicían aos traballadores do Palomar- co manexo das propias publicacións da empresa (como o caso de “Nosotros”). Son verdadeiras xoias da construción ideolóxica do mundo empresarial da época, a miúdo desprezadas imprudentemente polo investigador pouco avezado.

Con todo iso, Robertini elabora un traballo que sen renunciar en absoluto a situarse na centralidade da profesión de historiador, é profundamente rupturista. Enfróntase á idea de que a clase obreira foi reactiva dun xeito xeralizado ao autoritarismo conservador dos militares. “ *l’ imagine che emerge dá questa ricerca è quella dei un settore operaio compattamente anticomunista, lontano dalle istanze rivoluzionarie e propenso all’ dea che l’ intervento dei militari potesse risolvere i problemi dell’ Arxentina*” (7). Aínda que os estudos sobre o consenso ou consentimento son algo coñecido no caso español e no doutros contextos de réximes fascistas ou parafascistas europeos, non é frecuente esta interpretación na lectura recente do pasado ditatorial en América Latina, particularmente en Arxentina. A visión desta obra dinamita por completo a simplificación do relato mítico de oligarquía militar-empresarial dirixente fronte a poboos vítimas. Sitúa as actitudes sociais diante do autoritarismo e a violencia nun abano de complexidades lonxe do binomio branco ou negro, o cal vai moito máis alá da experiencia dunha localidade, país ou época concreta.

A obra ten a virtude que outorga o bo uso dos estudos micro, e é que nos convida a pensar en termos macro. Os ecos da fábrica do Palomar, lévannos a outros emprendementos análogos, tal e como apunta o autor ao referirse á SEAT en España (21), e a proxección global da idea do traballador-modelo produto da modernización e o desenvolvemento: “*un uomo nuovo, più controllato e ‘ civilizzato*” (63). Este ideal de casa, coche e familia baséase nun modelo de desenvolvemento insostible que explota na década de 1970 coa crise enerxética, pero que anticipa un moito máis duradeiro establecemento de relacións sociais de dominación sobre a clase traballadora. Nese marco, o inimigo constrúese como a disidencia co modelo de traballador ideal baixo diversas formas: desde a militancia política ou sindical “non oficialista”, ata a simple expresión de descontento co sistema. Baixo a sombra do autoritarismo, a violencia contra a disidencia normalízase. Hai páxinas mestras na obra que transmiten esa normalización da violencia a través da cotidianeidad do testemuño: “*unha normalità -ou per meglio dire- unha banalità do mal male suggellata dall’ordinaria richiesta dei Eva i bere do mate coi biscotti*” (113). Historia oral en estado puro e da boa. A insostenibilidade do modelo faise patente co

entrelazamiento das crises económicas e a culminación das prácticas violentas no chamado “Proceso de Reorganización Nacional” tras o golpe de estado de 1976. Reflictese este contexto na memoria da violencia onde se describen as atribucións de significado dos suxeitos sociais, neste caso os traballadores da industria automotriz. Emerxe a negación como un discurso hexemónico entre os que non foron vítimas, na lóxica do “algo farían”, e na división entre “veri operai” e “millitante de sinistra” (190). Faise patente así o mito da violencia xustificada e, engadiríamos tamén, a destrución do mito da omnipresencia da oposición á ditadura entre os sectores populares arxentinos.

Esta obra representa en conclusión un exercicio de historia oral con maiúsculas que se pode ler de múltiples maneiras. Destacarei tres a modo de exemplo. Primeiro, como un modelo para todo profesional da historia que queira facer uso da fonte oral para facer historia e estudar a memoria. Segundo, como unha análise complexa e profunda da experiencia obreira no marco dos procesos de modernización e desenvolvemento das décadas de 1960 e 1970. E terceiro, como unha reflexión sobre os procesos de construción das prácticas de violencia sobre a base das actitudes sociais. Ogallá que o camiño de Robertini nos leve de novo a atoparnos e que esta obra teña a sorte que merece.